

Dinler Tarihçisi Olarak Bîrûnî: Hint Dinlerine Yönelik Araştırma ve Tespitleri

Hammet Arslan*

Giriş

Türk-İslam düşünce tarihinin köşe taşlarından Bîrûnî, 973 yılında Harezmi'nin başkenti Kâs'da dünyaya gelmiştir.¹ Tam adı Ebû'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî el-Hârezmi'dir. Kaynaklarda Arap, Fars, Soğd, Harizm kökenli olduğu yönünde iddialar² bulunsa da Türk kökenli olma olasılığının yüksek olduğu ifade edilmektedir.³ Bîrûnî'nin ailesi hakkında hemen hemen hiç bilgi yoktur. Çocukluğu ve gençliği hakkında bilinen en önemli şey müthiş bir öğrenme arzusuna sahip olduğudur. Yaşadığı bölgeye gelen yabancılara konuştuğu dillerle ilgilenmesi ve ilaçların hangi hastalıklara şifa olduğunu bir kenara not etmesi⁴ onun öğrenme merakının göstergesi kabul edilebilir. Bîrûnî bu ilgisini “Çocukluğumdan beri muhtelif çağlarında yaşıma ve başıma göre değişik ilimleri öğrenmeye yaradılışım itibarıyla içimde aşırı derecede bir hurs ve arzu duyardım.”⁵ sözleriyle ifade etmektedir. Henüz 17 yaşında iken çıplak gözle güneşi gözlemlerken gözlerinin rahatsızlanması üzerine, araştırmalarını güneşin suya yansıyan aksi üzerinden sürdürmesi⁶ onun ilimdeki azim ve sebatının delili sayılabilir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi, İzmir/TÜRKİYE, hammet.arslan@deu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4703-9952

1 Bîrûnî'nin doğum tarihi konusunda fikir birliği olmasına karşın ölüm tarihiyle ilgili farklı fikirler ileri sürülmüştür. Onun ölümüyle ilgili 1038, 1048, 1051, 1061 tarihleri verilmektedir. Günay Tümer, “Bîrûnî”, *DİA*, İstanbul 1992, C VI, s. 206-215; Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 40-41.

2 Bazı iddialar Batılı bilginler tarafından temelsizce ortaya atılmıştır. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1946, C 1, s. 13; Hüseyin Gazi Yurdaydın, “el-Bîrûnî Hatıra Kitabı”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1956, III/283.

3 Bîrûnî'nin kökeni ve milliyeti hakkında bkz., Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre*, s. 27-35; Zeki Velidi Togan, “Bîrûnî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1962, C II, s. 635-636; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 92-63; Aydın Sayılı, “Bîrûnî”, *Belleten*, Ankara 1959, C XII, s. 49-57.

4 el-Bîrûnî, *Kitâbu'l-Cemâhir fi Ma'rîfeti'l-Cevâhir*, Haydarabad 1936, s. 205-206.

5 el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydala fi'l-Tib Mukaddimesi*, çev. Şerafettin Yaltıkaya, İstanbul 1937, s. 34.

6 el-Bîrûnî, *Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin lütashîhi Mesâfâtî'l-Mesâkin*, çev. M. Tavit Tanci, Ankara 1962, s. 135-136, 234.

Parlak zekâsıyla dikkat çeken Bîrûnî, Harezmi sarayına kabul edilmiş, saraydaki bilim adamlarından dersler almış, devlet görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Gaznelilerin himayesine giren Bîrûnî, Gazneli Mahmut ve oğlu Mesut'un teşviki ve desteğiyle kıymetli araştırmalar yapmıştır. Gazne'de iken Sanskritçe öğrenmeye başlayan⁷ Bîrûnî Gaznelilerin Hindistan'a düzenlediği seferlere katılarak Hindu dini metinlerini tetkik etme ve dinsel uygulamaları gözlemleme fırsatı yakalamıştır. Bîrûnî, yaptığı araştırmalar ve incelemelerle Müslümanlara Hint kültürünü öğretmek bilimsel anlamda ilk Hindolog⁸ olma unvanına sahip bir bilim adamıdır. Hintli bilim adamlarıyla, onların dini inanış ve uygulamalarının yanı sıra matematik, astronomi, coğrafya konusunda müzakereler yapmıştır. Bu bilimlerin haricinde Bîrûnî hem edebiyat, felsefe, sosyoloji, dilbilim ve tarih gibi diğer beşerî bilimlerle hem de tıp, fizik, kimya, eczacılık, botanik, farmakoloji ve jeoloji gibi fen bilimleri⁹ ile ilgilenmiştir. Bu yüzden o, "İslam âleminin en büyük bilgini"¹⁰ hatta "yalnız İslam âleminin değil bütün zamanların en büyük bilginlerinden biri"¹¹ şeklindeki övgüleri fazlasıyla hak eden bir bilim adamıdır.

Multidisipliner ve üretken bir bilim adamı olan Bîrûnî'nin kaç eserinin olduğu bilinmez. Ancak bazı araştırmacılar onun iki yüze yakın eserinden söz eder. Onun ilk büyük eserinin 28 yaşında iken yazdığı *el-Asâru'l Bâkiye* (Maziden Kalanlar) olduğu söylenir.¹² Yine o, şehirlerin enlem ve boylamlarını tespiti yönelik *Tahdîdu Nihayati'l-Emâkin*, astronomik bilimlere giriş mahiyetindeki *Et-Tefhîm*, astronomi-astroloji ansiklopedisi sayılacak *el-Kanûnû'l-Mes'ûdi*, devrinin olaylarını ve değişik konuları ele aldığı *Kitâbu'l-Cemâhir* gibi eserleri kaleme almıştır.¹³ Bîrûnî'nin baş yapıtı ise, kısaca *Tahkik* adıyla bilinen ve yaklaşık olarak 1030'da bitirdiği kabul edilen *Kitâbu't-Tahkik mâ li'l-Hind* (Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan) isimli eseridir.

7 Bîrûnî'nin Sanskritçe'yi Gazne'deki savaş esirlerinden öğrenmeye başladığı ve yine onlardan Hintlilerle ilgili birtakım bilgiler edindiği düşünülmektedir. Sanskrit dil bilgisini Hindu panditler sayesinde geliştirmiştir. Suniti Kumar Chatterji, "Al-Bîrûnî and Sanskrit", *Al-Bîrûnî's Commemoration Volume*, Calcutta 1951, s. 83-94.

8 Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre*, s. 51.

9 Arthur Upham Pope, "Al-Bîrûnî as a Thinker", *Al-Bîrûnî's Commemoration Volume*, Calcutta 1951, s. 281.

10 W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara 1963, s. 52.

11 George Sarton, *Introduction to the History of Science*, Baltimore 1953, C I, s. 707.

12 Bîrûnî, bundan önce de bazı eserleri olduğunu yine bizzat kendisi ifade etmektedir. el-Bîrûnî, *El-Asâru'l-Bâkiye anî'l-Kurûni'l-Haliye*, çev. E. Sachau, Leipzig 1923, s. 10, 16, 25, 81.

13 Bîrûnî'nin eserlerinin yazılış tarihi ve içerikleri hakkında özet bilgi için bkz., Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre*, s. 56-67.

Bîrûnî'nin Arapça kaleme aldığı bu eseri, beş ile on sayfa uzunluğundaki seksen bölümden müteşekkildir. Eserde Hindu inanç ve uygulamalarının yanı sıra astronomi, matematik, coğrafya gibi konularda bilgiler verilmektedir. Bîrûnî'nin son eserinin yaklaşık olarak 80 yaşında yazdığı¹⁴; tıp terimleri ve eczacılığa dair bilgileri ihtiva eden *Kitâbu's-Saydala* olduğu düşünülmektedir.

Zikrettiğimiz eserlerden *el-Asâru'l Bâkiye* ve *Tahkik mâ li'l-Hind* on dokuzuncu asrın son çeyreğinde E. Sachau tarafından neşredilmiş ve İngilizceye çevrilmiştir. Batı dünyasında Aliboron ve Alberuni olarak tanınan bu bilim adamının çalışmaları birçok akademik araştırmada başlıca referans kaynağı olarak gösterilmiştir. Bizlerin bu dehaya ve eserlerine karşı olan tutumumuzu ünlü mütefekkirimiz Cemil Meriç şöyle ifade eder:

“Hint düşüncesinin ilk fatihi, Harezmi bir Türk. İslam dünyası ile Brahmanlar diyarı arasında atılan ilk köprü onun eseri. El Biruni'den bahsediyorum, bin yıl önce yaşayan El Biruni'den...Anquetil-Duperron Ganj kıyılarını El Biruni'den sekiz asır sonra dolaştı. Biz Harezmi bilginin kitabını bir daha açmamak üzere, kütüphanelerimizin tozlu raflarına atmıştık. Avrupa bu yeni El Biruni'nin yazdıklarını vecid ile okudu ve anladı ki kendisinin daha dün hecelediği hakikatları ihtiyar Hint binlerce yıl önce haykırması...”¹⁵

Bîrûnî'nin çalışmalarındaki bilimsel ve metodolojik yaklaşımı, disiplinli gayreti, analiz ve mukayese yeteneği, objektif ve akılcı tutumu, derin ve etraflı bakış açısı, onun örnek bir bilim adamı olduğunun göstergeleridir. Araştırmalarını dünyevi gayeler gütmeyerek yapması da çalışmalarını daha kıymetli kılmıştır.¹⁶

Hint İnanış ve Uygulamalarının Anlaşılması Sorunu

Bîrûnî'nin değişik konuları ele alan birçok eseri bulunmakla birlikte bunlardan en önemlisi Hint bilimi, sanatı, tarihi, dini, kültürü, geleneği üzerine seksen makale ihtiva eden *Kitâbu't-Tahkik mâ li'l-Hind* olarak bilinir. Bîrûnî'nin bu kitabı yazmasının temel nedeni, diğer mezhepler ve dinler hakkında yazarlardan sadece çok az kimsenin doğruları yazabildikleridir. Çünkü yazarların büyük çoğunluğu karşıt mezhebi veya dini olduklarından farklı biçimde sunmuşlardır. Bu yanlış bilgi dolaşımı Hintlilerin inanış ve uygulamaları için de söz konusudur. Bîrûnî,

14 el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydala*, s. 36.

15 Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim, İstanbul 1996, s. 85-86.

16 Hammet Arslan, “Editörden”, *Milel & Nihal*, (*El Bîrûnî Özel Sayısı*), C 10, S. 3, 2013, s. 5-8.

üstat diye bahsettiği Ebu's-Sehl et-Tiffîsî'nin emri ve verdiği cesaretle Hintliler hakkında bildiklerini yazmaya başladığını bizzat kendisi ifade etmektedir.¹⁷

Bîrûnî, Hintlilerin dilleri, dinleri, kültürleri hakkında ilk bilgileri Gazne'deki Hintli savaş esirlerinden öğrenmiştir. Bu bilgilerini Gazneli Mahmut'un Hindistan'a gerçekleştirdiği seferlere katılarak geliştirme ve derinleştirme imkânı elde etmiştir. Bîrûnî'nin Hindistan'a kaç kez gittiği ve orada ne kadar kaldığıyla ilgili net bilgiler yoktur. Bîrûnî Hindistan'da bulunduğu dönemlerde *pandit* adı verilen Hindu bilginlerden dersler alarak Sanskritçesini geliştirmiş, Hinduların kutsal kitaplarını okumuş, din adamlarıyla ilmi tartışmalar yapmış, inananların ibadetlerini ve diğer geleneksel uygulamalarını gözlemlemiştir.

Bîrûnî *Tahkik mâ li'l-Hind* isimli kitabının birinci bölümünde Hint kültürü üzerine genel değerlendirmeleri esnasında ilk olarak Hintlilerin dinlerini öğrenmeyi zorlaştıran hususlar üzerinde durur. Bîrûnî aslında zorlukları sıralamakla, araştırma ve incelemeleri sürecinde karşılaştığı problemleri ortaya koymaktadır. Bu zorlukların bilinmesinin kendisi için bir mazeret olarak kabul edilmesini de ifade etmektedir. Bu zorluklar günümüzde dahi Hint dinleri konusunda araştırma yapan bilim adamlarının dikkat etmesi ve göz önünde bulundurması gereken özgün tespitler olarak kabul edilebilir.

Hint inancı ve uygulamalarının anlaşılmasındaki ilk zorluk dildir. Bîrûnî'ye göre Hintlilerin dillerinin kendine özgü bir zorluğu vardır ve onların dillerini öğrenip onlarla iletişim kurmak oldukça zordur. Bu noktada Sanskritçe ve Arapça arasında bir benzetme yaparak her ikisinin de çok geniş ve derin olduğunu ifade eder. Sanskritçede aynı kelimenin birçok anlama gelmesi, kastedilen anlamı ifade edebilmek için söz konusu kelimeye bazı sıfatlar eklenmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bir kelimenin hangi anlamda kullanıldığını tespit edebilmek için onun cümle içerisinde kullanımına vâkıf olmak gerekir. Hint dilinde iki veya üç tane sessiz harfin bir araya gelmesi ve isimlerin telaffuzları alışık olunmadık bir durumdur. Bunlar doğal olarak okumayı ve anlamayı zorlaştıran etkenlerdir.

Hintlilerin birisi son derece basit olup halk tarafından kullanılan, diğeri de oldukça belagatli olup âlimler ve dil becerisine sahip kimseler tarafından kullanılan iki tür dilleri vardır. Bu dil içerisinde kelimeler birbirine öylesine benzemektedir ki bunları ilk duyanların onları birbirinden ayırt edebilmeleri neredeyse imkânsızdır.

17 Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kûtûbu't-Tahkik mâ li'l-Hind min Makûletin Makbûletin fi'l-Akl ev Merzûle*, Dâiratu'l-Maarifi'l-Osmâniyye, Haydarâbad 1958, s. 3; *Alberuni's India*, I-II, Ed. Edward C. Sachau, Delhi 2007, I/5; *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. K. Burslan, Yay. Haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. XXII-XXIII.

Kelimeleri telaffuz etmeye dil dönmez ve harfleri yazmak da oldukça zordur. Kitaplardaki müstensih hatası da anlamayı kat be kat zorlaştırır. Çünkü kitaplar istinsah edilirken dikkatsizlikten ötürü farklı bir dil ve üsluba kavuşur. Hatta çok ilginçtir ki Bîrûnî'nin ifadesiyle bu tür bir kitabı Hintliler dahi okuyamaz hale gelir. Hintliler eser kaleme alırken vezin ölçüsüne dikkat ederler. Bu teknik, kitapların okunması, ezberlenmesi, korunması ve sonraki ilavelerin fark edilmesi açısından yararlıdır. Ancak buna rağmen Bîrûnî'nin ifade ettiği üzere “*nazım veznini düzeltmek ve eksikliğini doldurmak için zaman zaman ilave veya çıkarmalar yapılması söz konusudur. Dolayısıyla bu durum zaman zaman varlıklar dünyasında karşılığı olmayan yeni bazı tabirler oluşturmaya mecbur bırakır.*”¹⁸

Hint kültürüne ilişkin konuların anlaşılması ve kavranılmasını zorlaştıran sebeplerden ikincisi, Hint inaniş ve uygulamalarının bize tamamen yabancı olmasıdır. Bîrûnî bu konuda şöyle demektedir:

“Öyle ki biz, onların inandıkları hiçbir şeye inanmadığımız ve kabul etmediğimiz gibi onlar da bizim itikat ve ikrar ettiklerimizden hiçbirini benimsemezler. Dahası, Hintliler kendi aralarındaki mezhep farklılıkları konusunda fazla mücadeleci ve ısrarcı görünmedikleri halde yabancılara böyle davranmazlar. Yabancıları, pislik veya dışkı manasında *mleçha* diye isimlendirirler. Onlarla evlenmeyi, beraberce oturup kalkmayı ve yiyip içmeyi uygun bulmazlar. Öyle ki yabancıların kullandıkları ateş ve suyu bile necis sayarlar... Başka bir kimse, onlara meyletse hatta dinlerini kabul etse bile, onu kesinlikle aralarına almazlar. Doğal olarak bu durum, her türlü iletişimi bitirir ve aradaki uçurumu derinleştirir.”¹⁹

Hintlilerin gelenek, görenek, örf ve adetlerinin bize tamamen yabancı olması Hint kültürünü anlamayı zorlaştıran üçüncü sebeptir. Bîrûnî bu konuda “*Onlarla bizim aramızda kıyafet ve adet hususunda öylesine zıtlık ve farklılık vardır ki hatta çocuklarını bile biz veya kıyafetlerimizle korkuturlar.*” demektedir. Dahası Hintlilerin Müslümanları ve onların kıyafetlerini şeytana benzettiklerini ifade eder. Bîrûnî'ye göre bu tür aşağılamalar bütün milletler arasında var olan bir bela olmakla birlikte Hintliler arasında çok daha yaygındır.²⁰

Hint kültürünü anlamayı zorlaştıran dördüncü sebep, bir zamanlar Budistlerin vatani olan Horasan ve civarının önce Mecusilik taraftarlarınca sonra da

18 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 1-2.

19 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 2.

20 el-Bîrûnî, *Tahkik*, s. 15; *India*, I/20; *Hindistan*, s. 2.

Müslümanlarca ele geçirilmesi sürecinde yaşanan savaşlardır. Mecusiliği benimseyen devlet adamlarından Guştasb ve oğlu İsfendiyar bu dini yayma sürecinde bazen zor kullanmışlardır. Budistlerin Belh'in doğusuna çekilmek zorunda kalmalarıyla bölgedeki Horasanlılarla arasında düşmanlık başlamıştır. Daha sonra, Müslümanlar sekizinci yüzyıldan itibaren Sind bölgesine düzenledikleri seferlerle bölgedeki kentlerin isimlerini değiştirmiştir. Bölgeyi zorla Müslümanlaştırma yönünde bir gayret olmamasına rağmen Hintlilerin kalplerine Müslümanlara karşı düşmanlık tohumları ekilmiştir. Türkler döneminde ise Gazneli Mahmut Hintliler üzerine seferler düzenlemiş, onları pek çok kez mağlup etmiş, kentlerini tahrip etmiştir. Bundan ötürü Sultan Mahmut Hintlilerin korkulu rüyası olmuş ve onlar Müslüman yöneticilere nefret duymuşlardır. Bütün bu korku, kin, nefret ve düşmanlık anlaşılmanın önündeki duvarları kalınlaştırmıştır.²¹

Hintlilerin gururlu insanlar olmaları ve kendilerini herkesten yüce varsaymaları onların kültürlerinin anlaşılmasını zorlaştıran beşinci sebeptir. Birûnî bu konuda “*Onlar, kendi vatanları, milletleri, yöneticileri, dinleri, bilim ve fenleri dışında, başka toplumlarda bunların bulunmadığını zannederler.*” der. O, Hintlilerin bildiklerini başkasından kıskanma huyu olduğunu ve bilgiyi bırakın yabancıları kendi arkadaşlarıyla bile paylaşmadıklarını ilave eder. Onlar, dünyada kendilerinininkinden başka şehir olmadığını ve insan yaşamının sadece kendi toprakları üzerinde olduğunu düşünürler. Başka milletlerde âlimlerin ve değişik ilimlerin bulunduğunu düşünmezler. Bu tür şeylerin varlığını söyleyenlere de gururlarından ötürü inanmazlar.²²

Hintlilerin anlaşılmasını zorlaştıran son sebep ise yazılı kaynağa ulaşabilme sıkıntısıdır. Birûnî'nin ifade ettiği üzere “*Hintlilerde, Yunan filozofları gibi ilmi yazıya dökme geleneği yoktur. Bu nedenle herhangi bir konudaki görüşlerini araştırdığımızda düzenli olmayan karışık fikirlerle karşılaşırız. Üstelik tüm bu fikirler, cahil halkın önyargaları, geçmiş doğmalar, gelenekler ve batıl inançlarla karışık olmanın dışında, bu dinin ileri gelenlerince her türlü itiraza kapalıdır.*”²³ Birûnî en ücra köşelerde bulduğu Sanskritçe kaynakları okuyabilecek insanları bulmakta zorlandığını da ilave ederek Hint inaniş ve uygulamalarının çalılışmaya başlanmasında karşılaşılan problemleri ve zorlukları bilimsel ve sistematik tarzda ortaya koymuştur.

21 el-Birûnî, *Tahkik*, s. 16; *India*, I/21-22; *Hindistan*, s. 3-4.

22 Birûnî Hintlilerin atalarının bu konuda daha farklı düşündüğünü ifade eder. Eski Hint bilginlerinden Varâhamihîra'nın “Yunanlıların ilim bakımından Hintlilerden ileride olduğunu itiraf etmesini” buna örnek olarak verir. el-Birûnî, *Tahkik*, s. 17-18; *India*, I/22-23; *Hindistan*, s. 4.

23 el-Birûnî, *Hindistan*, s. 5.

Hint Dinlerini Analiz Yöntemleri

Bîrûnî bilimsel çalışmaları diğer bütün dünyevi işlerden üstün varsaymıştır.²⁴ Ayrıca çalışmalarında dünyevi bir kazanç arzulamamıştır. Bilim dünyasına katkı sunmayı hedefleyerek çalışmalarında azimli, dikkatli, disiplinli ve metodik olmasıyla dikkat çekmektedir. Derinlemesine bir bakışla karmaşık konular arasındaki ilişkiyi çözümlene yeteneğine sahiptir. Araştırmalarında akılcılığa önem vermiş, taklit, ezbercilik ve tembelliği şiddetle eleştirmiştir.²⁵ Sahip olduğu dil bilgisi sayesinde birçok konuda okuyabilme imkânı elde etmiş, bundan ötürü ansiklopedist veya multidisipliner bir bilim adamı kabul edilmiştir. Çalışmalarında batıl inançlardan, hurafelerden, önyargılardan uzak kalmış objektif ve tarafsız bir tutum benimsemiştir. Edindiklerini tenkit süzgecinden geçirme, değerlendirmelerinde açık davranma, ulaşamadığı kaynakları ve bilemediği hususları söyleme gibi önemli bilimsel niteliklere sahiptir.²⁶

Bîrûnî ilk eseri kabul edilen *el-Asâru'l Bâkiye*'de ve başyapıtı sayılan *Tahkik mâ li'l-Hind*'de Hint dini gelenekleriyle ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Onun başlıca amacı öteki kabul edilen Hintliler hakkında ortalıkta dolaşan yarım yamalak, yalan yanlış düşüncelerin yerine tam ve doğru bilgiyi ortaya koyabilmektir. Çünkü ona göre, insanların kendilerini haklı çıkarmak için muhaliflerini aşağılaması, onların düşüncelerini yanlış veya eksik aktarması sık rastlanılan bir hastalıktır. Bu rahatsızlıktan hareket ederek Hintliler hakkında doğru ve eksiksiz bilgiyi ortaya koyabilmeye girişmiştir. Bunun için Hint topraklarına yolculuklar yapmış, onların dillerini öğrenmiş, kutsal kitaplarını bin bir zorlukla toparlamaya ve okumaya çalışmış, din adamlarından dersler almış ve gözlemler yapmıştır. Edindiği bilgileri ve birikimleri sistematik ve bilimsel bir tarzda kaleme almıştır. Aslında onun bu öğrenme ve araştırma yöntemi günümüzde dahi geçerliliğini sürdürmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden Bîrûnî Dinler Tarihi araştırmalarının²⁷ ilk başarılı örneklerini ortaya koyarak örnek bir bilim adamı hüviyetini kazanmıştır.

24 el-Bîrûnî, *Tahdîdu Nihâyâtî'l-Emâkin*, s. 80.

25 el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Soydala*, s. 11; *el-Kanîmu'l Mes'udî*, Haydarâbad 1954-1956, I/4-5; *Kitâbu'l-Cemâhîr*, s. 37.

26 Bîrûnî'nin bilimsel yöntemi için bkz., Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre*, s. 68-95; Kemal Ataman, "İslam Düşüncesinde 'Öteki'ni Anlama: Bîrûnî Örneği", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 201-223.

27 Bîrûnî'nin Dinler Tarihi alanında yaptığı araştırmalar hakkında şu makalelere bakılabilir: Nasuh Günay, "Bîrûnî'nin Dinler Tarihi'ne Katkısı", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 85-110; Tahir Aşirov "Bîrûnî'ye Göre Hıristiyanlık", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 111-147; Ali İhsan Yitik, "Bîrûnî'nin Kaleminden Hinduizm", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 149-200.

Hint alt kıtasında yaşayan Hinduların kültürel dünyası Bîrûnî'nin ilgisini çok fazla çekmiştir. Bu yüzden alt kıtaya ait her türlü bilgiyi derinden öğrenme ve analiz etmek için karşılaştığı her türlü sıkıntı ve zorluğa rağmen büyük çaba harcamıştır. Bölgenin bilimsel, kültürel, dini, sosyal yönünü Müslümanlar doğru ve eksiksiz biçimde anlasınlar diye *Tahkik mâ li'l-Hind*'de ustaca ortaya koymuştur. Bîrûnî bu başarıyı yazarken hem Hintlilerin²⁸ hem de Müslümanların kaynaklarından istifade etmiştir.²⁹

Bîrûnî'nin Hint inanış ve uygulamalarını yoğun biçimde ele aldığı *Tahkik* isimli eserinin yöntemi Hindu kutsal metinlerinden doğrudan alıntılar yapması ve Hinduları konuşturmasıdır. Eserdeki bölümlerde metodolojik olarak genellikle şu üç husus öne çıkar:

“Birinci kısım, problemin yazar tarafından anlaşıldığı biçimiyle ortaya konulduğu kısa bir giriş mahiyetindedir. İkinci kısımda, dinsel inanç ve uygulamalara dair Sanskritçe eserlerden yapılmış uzun iktibaslar veya yazarın bizzat gözlemediği edebiyat, tarih, coğrafya, hukuk konularına veya Hint örf ve adetlerine dair bilgiler yer alır. Üçüncü kısımda ise, konunun daha iyi anlaşılabilmesi veya okuyucuya yakınlaştırılabilmesi için İslâm, Yunan veya İran düşüncesiyle benzerlikleri üzerinde durulur ve zaman zaman karşılaştırmalara yer verilir. Bazen de yazar bölümün sonunda konuya dair düşüncelerini kısaca tekrar eder. Özetle her bölümde baştan sona iyi düşünülmüş bir planın varlığı dikkati çeker.”³⁰

Bîrûnî *Tahkik*'te inançları, dini uygulamaları, örf-adet-gelenekleri, sembolleri, kelimeleri ustaca karşılaştırarak³¹ Mukayeseli Dinler Tarihi biliminin neredeyse

28 *Tahkik*'i yazmaya başlamadan evvel Hintlilerin *Samkhya* ve *Patanjali* isimli iki kitabını Arapçaya çevirmiştir. el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. XXIV. Patanjali kitabının orijinal metni, neşri ve Türkçe çevirisi için bkz., el-Bîrûnî, *Kütâbu Batenceli'l-Hindî*, Köprülü Kütüphanesi, 1589 no, 412a-419a; Hellmut Ritter, “al-Bîrûnî's übersetzung des Yoga-Sûtra des Patanjali”, *Oriens*, Vol. 9, No. 2 (Dec. 31, 1956), s. 165-200; Mehmet İlhan ve Hammet Arslan, “Bîrûnî'nin “Kitâbu Batenceli'l-Hindî” İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?”, *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 25-84.

29 Bîrûnî yazılı kaynaklara çok büyük önem vermiştir. Hatta Manî'nin bir kitabını bulabilmek için 40 yıl aradığını ifade etmektedir. el-Bîrûnî, *Fihrist*, Bibliotheed Leiden, No. 133, s. 34. Bîrûnî Soğdluların kitaplarını yakan Kuteybe b. Müslim'i sert bir dille eleştirmektedir. el-Bîrûnî, *el-Âsâr*, s. 48; *Maziden Kâlanlar*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 96, 77.

30 Ali İhsan Yitik, “Sunuş”, el-Bîrûnî, *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. K. Burslan, Yay. Haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. XVII; Ali İhsan Yitik, “Bîrûnî ve Tahkiku Ma Li'l-Hind İsimli Eseri”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-VII*, TÜDTAD Yayınları, Ankara 2010, s. 221.

31 Bîrûnî karşılaştırma yöntemini sadece dini konularla sınırlamamıştır. *el-Âsâr*'ın hemen başında milletlerin kullandığı takvimlere dair kronolojik bir karşılaştırma yapmaktadır. el-Bîrûnî, *Maziden Kâlanlar*, s. 47-51.

ilk örneklerini ortaya koymuştur. Karşılaştırmayı başarılı bir şekilde yapabilmek için imkânları ölçüsünde bütün kaynaklara ulaşmaya çalışmıştır. Güvenilir sonuçlar elde edebilmek için kaynakların yeterliliğine ve doğruluğuna aşırı itina göstermiştir.³² Karşılaştırma yaparken dikkat ettiği hususları bizzat kendisi şöyle ifade eder:

“Bildiklerimi yazarken düşmana iftira etmekten sakındım. Ayrıca bir konunun aydınlatılmasına katkı sağlayacağını düşündüğüm noktalarda, bir Müslüman olarak Hint metinlerinden uzun uzun alıntılar yapmaktan da çekinmedim. Bazı alıntılarda içeriği açıkça küfür olarak görülse ve doğru yolun yolcuları (Müslümanlar) tarafından reddedilecek nitelikte olsa bile, biz sadece “Hintlilerin inancı böyledir ve bu inancı savunmaya en layık onlardır” diyebiliriz.”³³

Birûnî eserindeki amacının bir polemik yaratmak veya tartışma çıkarmak olmadığını söyler. Bundan ötürü Hintlilerin gerçeğe uymayan fikir ve düşüncelerini reddetmekle ve çürütmekle uğraşmamıştır. Eserde, sadece nakil ve rivayetlere dayanılarak Hintlilerin sözleri aynen aktarılmış, daha sonra da aralarındaki ilişkiyi ve benzerliği göstermek amacıyla nesnel karşılaştırmalar yapılmıştır.³⁴

Hintlilerin Başlıca İnanış ve Uygulamaları

Birûnî'nin Hintlilerin inanış ve uygulamalarıyla ilgili araştırmalarında kullandığı yöntemler ve onların inanış ve uygulamalarında dair ortaya koydukları onun gerçek bir Dinler Tarihçisi, hatta Hindolog olduğunun göstergeleri kabul edilebilir. O Hintlilerin Tanrı, semavi varlıklar, ruhlar, cennet-cehennem, kurtuluş, kast sistemi, putlar, kutsal metinler, din adamları, kurban törenleri, hac, sadaka, ölümlerin yakılması, oruç, bayramlar ve diğer kutsal günler hakkındaki inanış ve uygulamalarını kendi metodolojik yaklaşımıyla sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Biz de bunlardan bir kısmını onun bakış açısıyla ele almaya çalışacağız.

a. Tanrı İnancı

Birûnî Hintlilerin Tanrı anlayışını kavrayabilmek için her milletin olduğu gibi Hintlilerin de (i) araştırıp incelemeyen hoşlanarak akılla kavranan şeylere yönelen aydınlar (havas), (ii) araştırıp incelemeye yanaşmayıp sadece duyularla algılananlara meyleden sıradan halk (avam) olmak üzere ikiye ayırdığı gerçeğinin göz önünde

32 Günay Tümer, *Birûnî'ye Göre*, s. 111-128.

33 el-Birûnî, *Hindistan*, s. XXIII-XXIV.

34 el-Birûnî, *Tahkik*, s. 5; *Hindistan*, s. XXIV.

bulundurulmasını vurgular. Bundan hareketle Hintli aydınlara göre, “*Tanrı birdir, başlangıcı ve sonu yoktur, ezeldir, işinde muhtar, kâdir, hakîm, hayy, muhyî, müdebbir ve beka sahibidir; hükümlerinde (melekûtunda) yalnızdır; zıddı ve benzeri (misli) yoktur. Hiçbir şeye benzemediği gibi hiçbir şey de O’na benzemez.*”³⁵ Bîrûnî bu tezini güçlendirmek için daha önceden tercüme etmiş olduğu Patanjali kitabından³⁶ ve büyük Hint destanı Mahabharata’nın bir bölümü olan Bhagavadgita’dan³⁷ doğrudan alıntılar yapar.

Hintlilerin Tanrı anlayışını ele alırken bununla ilişkili kelami tartışmalara da değinerek, “fiilin gerçek failinin kim olduğu konusunda Hintliler arasında ihtilaf” olduğunu ifade eder. Buna göre bazıları her türlü fiili Tanrı’ya nispet ederken, bazıları da fiili Tanrı’dan başkasına yani faile nispet ederler. Bu tartışmaya da yine Hintlilerin felsefe kitabı olan ve daha önceden çevirmiş olduğu Samkhya’dan³⁸ alıntı yaparak devam eder.

Hintlilerin avam tabakası arasında Tanrı konusunda farklı görüşler vardır. Bu konuda Bîrûnî Müslümanlarla Hintliler arasında bir karşılaştırma yapar ve şöyle der: “*Müslümanlar arasında bile var olan Allah’ı çeşitli varlıklara benzetme (teşbih), O’nu güçlü bir kral olarak düşünme veya O’nun çeşitli varlıklarda tezahür ettiğine inanma gibi bazı çirkin ve haktan uzak görüşler Hintlilerde de vardır.*”³⁹ Avam tabakası Tanrı’ya eş, oğul, kız, gebelik ve doğurmak gibi doğal halleri de izafe ederler.⁴⁰ Bîrûnî aydınlar ile sıradan halk arasında Tanrı anlayışı konusundaki farklılığı çok ilginç bir anlatımla şöyle ortaya koyar:

“Hintlilerin havas sınıfından birisi Tanrı’yı tenzih etmek için “Tanrı bir noktadır” demiş ve bedensel niteliklerin Tanrı’ya ait olmadığını ifade etmek istemiş. Bunu işiten Hintli, onun Tanrı’yı bir nokta kadar küçük olduğunu söylediğini zannetmiş ve o ifadenin anlamını kavrayamamış. Bununla da yetinmeyip Tanrı’yı daha da büyük olarak tanımlamak istemiş ve “Tanrı

35 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 7.

36 Patanjali kitabındaki alıntıları karşılaştırmak için 13-18. sorulara bakılabilir. Mehmet İlhan ve Hammet Arslan, *agm...*, s. 25-84.

37 *Bhagavadgita*, çev. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara 2001, 10:3; 5:1-2.

38 Samkhya metninin Bîrûnî tarafından yapılan Arapça çevirisinin akabeti bilinmemektedir. Metnin İngilizcesi için bkz., *Samkhyakarika of Iśvarakṛṣṇa*, Trans. by, Swami Virupakshananda, Sri Ramakrishna Math Publications, Madras 1995.

39 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 9-10.

40 Bîrûnî’ye göre bunlar cahilce düşüncelerdir ve her ne kadar sayıca çoğunlukta da olsalar onların düşüncelerine aydınlar itibar etmez. Çünkü Hint toplumunda özel olarak eğitilmiş Brahminlerin düşünceleri kabul görür. Bîrûnî de onların düşüncelerine vurgu yapmıştır. el-Bîrûnî, *Tahkik*, s. 23-24; *India*, I/31-32; *Hindistan*, s. 15-16.

on iki parmak uzunluğunda on parmak genişliğindedir” demiş⁴¹... Aynı şekilde “Yüce Tanrı, her şeyi hiçbir yönü gizli kalmayacak biçimde kuşatır” şeklindeki sözü işiten cahil bir Hintli de bir şeyi idrak ve ihata edebilmek görmekle olur; görmek de göz sayesinde mümkündür. İki göz tek gözden hayırlıdır, diye düşünür ve Tanrı’nın mutlak ilmini ifade etmek için O’nu, “bin gözlü bir varlık” olarak tanımlar.”⁴²

b. Cennet-Cehennem Tasavvuru

Bîrûnî Hintlilerin cennet ve cehennem tasavvurunu onların âlem anlayışı çerçevesinde ele alır. Buna göre Hint düşüncesinde *loka* adı verilen âlemin aşağı, yukarı ve orta olmak üzere üç ana bölümü vardır. Yukarıdaki kısım cennet (*svarloka*) olarak tanımlanır. Alttaki kısım cehennemdir ve oraya “yılanlar âlemi” anlamında *nâgaloka* adı verilir. Burası, bazen “faniler âlemi” anlamında *navaloka*, bazen de “en alt âlem” anlamında *pâtâla* diye isimlendirilir. İçinde yaşanan âleme ise “orta âlem” anlamında *madhyaloka* veya “insanlar âlemi” anlamında *manușyaloka* denir. Hint düşüncesinde orta âlem insanların eylemlerini gerçekleştirdikleri; yukarı âlem ödülleri aldıkları, aşağı âlem de cezalarını çektikleri yerlerdir. *Svarloka*’ya yükselmeye veya *nâgalokaya* düşmeye lâyık olan kimse, oralarda belli bir süre eylemlerinin tam karşılığını görür. Hint düşüncesinde yukarı âleme yükselemeyen veya cennete giremeyen buna karşın cehenneme düşecek kadar da kötülükleri bulunmayan ruhlar için *tiryakloka* denilen başka bir âlem vardır. Bîrûnî *tiryaklokanın* özelliğini şöyle aktarır:

“Bu âlem bitkiler ve hayvanların yaşadığı yerdir. Ruhlar insan bedenine ulaşıncaya kadar bitkilerin en alt sınıflarından hayvanlar dünyasının en üst tabakalarına kadar bu âlemde sürekli dolaşırlar, bedenden bedene intikal ederler. Ruhun bu âlemde kalışı; ya cennete yükselecek kadar kâmil veya cehenneme düşecek kadar kötü olmayışından ya da cehennem hayatından dönüşünde belli bir süre burada ikamet etmek zorunda oluşundandır. Hintliler geçici cennetlerde bir süre mükâfatlandıktan sonra geri gelen ruhların, derhal yeni bir insan bedenine girdiklerine, eylemleri sonucunda cehenneme düşen ruhların ise, insan bedeninde yaşama derecesine ulaşıncaya kadar bitkiler ve hayvanlarda dolaştığına inanırlar.”⁴³

41 Bîrûnî burada “Allah’a hamd olsun ki, O bütün bu ölçü ve sayıların üstündedir.” demek suretiyle kendini küfre düşmekten korumak istemiştir.

42 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 10. Bîrûnî’ye göre böylesine uygunsuz ve çirkin hurafeler Hint halkı arasında özellikle de ilimle uğraşmaları yasaklanan *sudra* ve *parya* sınıfları arasında çok yaygındır. Tanrı inancıyla ilgili alıntılar için bkz., el-Bîrûnî, *Tahkik*, s. 20; *India*, I/27-28; *Hindistan*, s. 7-10.

43 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 31.

Hintliler kendi kutsal metinlerinde sayısız cehennemden, onların nitelik ve isimlerinden ve her bir günah için ayrı bir cehennem olduğundan söz ederler. *Vişnu-Purâna*'ya göre cehennemlerin sayısı seksen sekiz bindir. Bîrûnî'nin bu kitaplardan doğrudan yaptığı alıntılardan birkaçı şöyledir:

“Hakkı olmadığı bir şeyi dava eden, yalan şahitlik yapan, onlara yardım eden, insanları hor gören ve onlarla alay eden kimseler *Raurava* denilen cehenneme giderler. Masumların kanını döken, insanların haklarını gasp edip mallarını yağmalayan ve inek öldürenler *Rodha* denilen cehenneme giderler... Bir Brahmini öldüren, altın çalan ve bunlara yardım edenler, emri altında bulunan kimselere (teb'asına) bakmayan yöneticiler, üstadının eşiyle ya da kayın validesi ile zina edenler *Taptakumbha* cehennemine düşerler... Arı kovanlarından bal alan kimseler *Vaitarani*'ye düşerler... Ağaç kesenler *Asipatravana*'ya giderler... Avcılar, kapan, ağ ve tuzak yapanlar *Vahnijvâla*'ya giderler. Günahların en kötüsü kabul edilen örf ve adetlere uygun davranmayanlar ile yürürlükteki kanunları çiğneyenler *Sandanisaka*'ya giderler.”⁴⁴

Hintlilere göre, insan sadece orta âlemden yani insan iken sevap veya günah kazanabilir. Bir ruh, cehenneme düşecek kadar kötülüğü ve cennete yükselecek kadar sevabı olmadığı insan bedeninde bulunur. Cennet, kişinin işlediği iyi amellere göre belli bir süre kalabileceği üst bir âlemdir. Cehennem ise, beşerî âlemin altında olup, kişinin kötü eylemleri dolayısıyla belli bir süre azap veya ceza gördüğü yerdir. Cehennemde bulunma bitkiler ve hayvanlar âleminde dolaşma olarak tanımlanır.⁴⁵

c. Kurtuluş Anlayışı

Bîrûnî'nin ifade ettiği üzere Hint düşüncesinde kurtuluş denildiğinde ruhun bedendeki esaretten kurtuluşu kastedilir. Ruhun kurtuluşu, onu dünyaya yönlendiren bağlardan kurtulmasıyla veya buna dair bütün sebeplerin ortadan kalkmasıyla mümkündür. Hintlilere göre ruhun esaretinin sebebi cehalettir. Bundan ötürü ruh, bilgi olmaksızın özgürleşemez. Bu bilgi türü evrendeki her şeyin hem genel hem de özel nitelikleriyle kavranılmasını sağlayan, gereksiz genellemelere ihtiyaç bırakmayan ve bütün şüpheleri ortadan kaldıran bir bilgidir. Tanımlar sayesinde varlıkları birbirinden ayırabilen ruh, kendi varlığının farkına varır. Ruh böylelikle, kendi sonsuzluğunu, maddenin değişken mahiyetini ve bütün

44 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 31-32. Karşılaştırma için bkz., *Vişnuşvatanam*, Trans. by, H. H. Wilson, Ed. By Manmatha Nath Dutt, Elysium Press, Calcutta 1896, s. 145-147.

45 el-Bîrûnî, *Tahkik*, s. 44-46; *India*, I/59-62; *Hindistan*, s. 31-34.

biçimlerin geçici olduğunu fark eder. Çünkü ruh, o ana kadar iyi ve yararlı saydığı her şeyin aslında kötü ve zararlı olduğunu anlamıştır. Bu sayede gerçek bilgiye ulaşan ruh, maddeden tamamen uzaklaşır. Eylemin sona ermesiyle birbirinden ayrılan ruh ve madde özgürleşir.

Birûnî, Hindu kurtuluş ve aydınlanma anlayışıyla ilgili yine doğrudan Hindu kutsal metinlerinden alıntı yaparak *Patanjali* kitabından şu hususları aktarır⁴⁶:

“Düşüncenin, Tanrı'nın birliğine yoğunlaşması, kişinin daha önceden meşgul olduğu diğer şeylerin farkına varmasını sağlar. Gerçekte Tanrı'ya arzulayan kimse, herhangi bir sebeple istisna oluşturmaksızın bütün varlıkların hayrını ister. Eğer bir kimse mâsivâdan uzaklaşarak kendi nefsiyle meşgul olursa, aslında kendisi için sadece nefes alıp vermiş olur. Bir kişi bu mertebeye ulaştığında, onun ruhsal gücü bedensel gücüne galip gelir. Böylece kendisini müstağnî konuma getiren şu sekiz farklı şeyi yapabilme yeteneği kazanır. Zira kişi âciz olduğu şeylerden değil, yapabildiği şeylerden vazgeçebilir. Bu sekiz yetenek şunlardır: Bedenini gözden kaybolacak biçimde latif kılma; diken, çamur veya toprak üzerinde yürümeyi farksız kılacak biçimde bedeni hafifletme; bedenini tuhaf ve korkunç biçimde gösterebilecek kadar büyütme; her arzuyu gerçekleştirebilme; dilediği her şeyi bilebilme; istediği topluluğa yönetici olabilme; yönettiği herkesi kendisine boyun eğdirmeye ve itaat ettirmeye; kendisi ile farklı yerler arasındaki bütün mesafeleri ortadan kaldırma kudreti...Eğer bir kimse bu sekiz yeteneğe ulaşırsa, onlardan vazgeçebilir ve şu basamakları kat ederek amacına ulaşır: (i) Âlemdeki varlıkların isimleri, nitelikleri, ayırt edici özellikleri gibi genel tanımlarında yer almayan ayrıntılarını bilmek, yani eşyanın künhüne vâkıf olmaktır. (ii) Eşya hakkındaki yüzeysel bilgiyi aşarak onun her bir parçasındaki, ortak noktalarına vâsıl olmaktır. Ancak bu mertebeye bile kişi hâlâ eşyanın çeşitliliğine inanmaktadır. (iii) Eşyadaki farklılıkların (viveka) ortadan kalktığı ve kişinin onu bir bütün olarak algıladığı safhadır. Ama bu bilgi de zamanla sınırlıdır. (iv) Bilginin zaman üstü nitelik kazandığı, beşerî acziyetten ötürü kullanılan isim ve sıfatlardan vaz geçildiği mertebedir. İşte bu mertebeye ulaşıldığında akıl, âkil ve üzerinde taakkul edilen eşya itihat eder ve hepsi tek bir varlığa dönüşür.”⁴⁷

Hintliler kurtuluşa veya ruhun özgürleşmesine *moksha* “son akıbet” derler. Birûnî burada tabiat bilgisini de ortaya koyarak ayın teriminin Ay ve Güneş tutulmalarından

46 Karşılaştırma için 49-50. sorulara ve bunların cevaplarına bakılabilir. Mehmet İlhan ve Hammet Arslan, *agm.*, s. 25-84.

47 el-Birûnî, *Hindistan*, s. 37-38.

sonra, bu ikisinin tamamıyla birbirinden ayrılmasını da ifade ettiğini vurgular. Zira bu ayrılık durumu, tutulma sonrasında oluşan ve birbirine yapışık hâle gelen karanlık ve aydınlığın birbirinden ayrılması hâlidir. İşte bu durum, nefis ile bedeninin ayrılmasına benzetilir.⁴⁸

d. Kast Sistemi

Siyasi ve sosyal düzen, Bîrûnî'nin ifade ettiği üzere, yetenekli, muktedir, inanç ve irade sahibi bir yönetici tarafından oluşturulursa toplum tarafından kabul görür. Yönetim biçiminin kısmen dini ilkelere dayanması din ve devlet işlerinin bir araya gelmesine yol açar. Bu yönetim tarzı, aradığını bulabilen insanlar için en üst nokta olarak tanımlanır. Bazı yöneticiler insanları birtakım sınıflara ayırarak, onların birbirleriyle ilişkilerini yasaklamıştır. Bu durumda her bir sınıf kendine emredilen iş, sanat ve mesleği yapmak zorunda kalmış, bu emre uymayanlar ise cezalandırılmıştır. Bîrûnî toplumsal sınıf ayrımının sadece Hintlilere özgü olmadığını çeşitli milletlerden örnekler vererek ortaya koyar. Zira Kisra olarak bilinen antik İran hükümdarları hiç kimsenin ortadan kaldıramadığı sosyal kurumlar kurmuş ve halkı sınıflara ayırmıştır. Mesela, İran hükümdarlarından Ardeşir b. Bâbek (226-242) halkını savaşçılar ve yöneticiler; münzeviler, *ateşgedelerde* hizmet eden rahipler ve hukukçular; doktorlar, astronomlar ve diğer bilim adamları; çiftçiler ve zanaatkârlar olmak üzere dört sınıfa ayırmıştır. Bu sınıflar kökeni itibarıyla bir soy ağacı gibidir ve kendi içerisinde alt sınıflara ayrılmıştır.

Hintlilerin sosyal sınıfları dörde ayrılır ve bu sınıflara “renkler” anlamında *varna* adını verilir. Bîrûnî Hintlilerin kast sisteminin dört sınıfını şöyle anlatır:

“En üst sınıf, din adamlarını oluşturan Brahminlerdir. Hint kutsal kitaplarına göre⁴⁹ onlar Brahman'ın başından yaratılmışlardır. Brahman tabiat adı verilen gücün başka bir adı, baş da onun canlı bedeninin en üst kısmı olduğu için Brahminler bütün cinslerin en seçkinleridir. İkinci sınıf ise, Brahman'ın omuz ve kollarından yaratıldıkları söylenen Kşatriyadır, yönetici ve askerler sınıfıdır. Onların dereceleri Brahminlerden çok aşağı değildir. Üçüncü sırada Brahman'ın midesinden yaratılmış olan Vaisyalar

48 el-Bîrûnî, *Tahkîk*, s. 51-53; *India*, I/68-70; *Hindistan*, s. 37-38.

49 Bîrûnî, burada hangi kutsal metni kullandığı ifade etmese de anlatımlar Hinduların temel kutsal metni Rîgveda'da yer alan *Puruşa Sukta* ilahisine aittir. Karşılaştırma için bkz., *Rîgveda Brahmanas: The Aitareya and Kaushtiki Brahmanas of the Rîgveda*, Trans. by, A. B. Keith, Motilal Banarsidass, Delhi 1998, X.90.11-12; *Rîg-Veda Sanhita: A Collection of Ancient Hindu Hymns*, (I-VI), Trans. by, H. H. Wilson, N. Trübner and Co., London 1866-1888; Arthur Lewellyn Basham, *The Origin and Development of Classical Hinduism*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 25.

yani tüccarlar gelir. Dördüncüsü ise, Brahman'ın ayaklarından yaratılmış olan Sudralar, hizmetçiler sınıfıdır. Bu son iki sınıf arasında çok büyük bir fark yoktur. Hatta farklı sınıflar olmalarına rağmen aynı kasabalarda veya köylerde karışık olarak yaşarlar.”⁵⁰

Dört kastın her birine mensup olanlar aynı yerde ve bir arada yaşamazlar. Dört tabakadan her biri yemek yerken birbirinden uzak biçimde ayrı ayrı oturmalıdır. Brahminlerden birbirine düşman olanlar aynı sofraya oturacaklarsa aralarına tahta vb. bir şey koymalıdır. Hiçbir şey bulamazlarsa aralarına bir çizgi çizmelidirler. Onların başkasının dokunduğu bir yemeği yemeleri yasak olduğu için herkes kendisine ait yemeği yemek zorundadır. Sofradakilerden birisi bir tabaktan bir lokma aldığı zaman, kalan yemek artık olur ve diğerleri o yemekten yiyemez. Brahminlerin yaptıkları işlere göre kendi içerisinde farklı sınıflara ayrılmaktadır. Bîrûnî, dört kastın doğası ve sahip olmaları gereken ahlaki nitelikleri Bhagavadgita'dan⁵¹ alıntılarla şöyle ortaya koyar:

“Brahmin, kâmil akıllı, sakın kalpli, doğru sözlü, tahammüllü olduğu gibi hislerini kontrol eden ve her zaman adaleti gözetken bir kimse olmalıdır. Aynı şekilde o, temizlik konusunda titiz, ibadete haris, yardımını dini işlere sarf eden biri olmalıdır. Kşatriya ise kalplere korku verecek şekilde heybetli, cesaretli, azametli, keskin dilli, cömert, zorluklardan yılmayan, büyük ve ağır işleri kolaylaştırmayı seven biri olmalıdır. Vaisya ise ziraat, ticaret ve hayvan beslemekle meşgul olmalıdır. Sudraya gelince görevlerini yapma ve ilk üç sınıfın isteklerini karşılama hususunda çaba göstermeli, kendini onlara sevdirmeye çalışmalıdır. Eğer bu tabakaların her bir üyesi kendi örf ve adetlerine bağlı kalır, Tanrı'ya ibadette kusur etmez ve bütün işlerinde O'nu hatırlarsa, muradına erer. Yok eğer o kimse kastının görev ve sorumluluklarından uzaklaşıp, hatta diğer kast için onur vesilesi olan işlere yönelirse, emre karşı geldiği için günahkâr olur.”⁵²

Dört sınıf içerisinde yer almayan, toplumsal yaşantının gerektirdiği değişik meslekleri yapan ve dokunulmazlar olarak bilinen insanlar da vardır. Çamaşır yıkayıcılar, kunduracılar, hokkabazlar, sepet ve sedir örenler, kayıkçılar, balıkçılar, vahşi hayvan ve kuş avcıları ve dokumacılar bu kategoride yer alır. Bunlar, diğer kast mensuplarıyla bir arada bulunamazlar ve diğer insanların yaşadığı köy ve kasabaların etrafında yaşarlar. Herhangi bir mesleği bulunmayan *Hâdî, Doma/*

50 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 60.

51 Karşılaştırma için bkz., *Bhagavadgita*, 18: 42-46.

52 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 61-62.

Domba, *Candála* ve *Badhatan* gibi gruplar ise köylerin ve lağımaların temizliği gibi aşağı ve pis işlerle uğraşırlar. Yaygın kanaate göre onlar, *Sudra* sınıfına mensup bir baba ile *Brahmin* sınıfına mensup bir annenin gayri meşru çocukları kabul edilir. Bundan dolayı onlar kast dışı topluluklar yani *Paryalar* olarak görülür.

Birûnî'ye göre Hintliler bu sınıflardan hangisinin kurtuluşa lâyık olduğu konusunda ihtilaf eder. Zira bazılarına göre sadece Brahmin ve Kşatriya sınıfı kurtuluşa erebilir. Çünkü diğer sınıflar *Vedaları* okuyup öğrenemezler. Hint filozoflarına göre ise, niyetlerinde samimî oldukları takdirde bütün sınıflar, hatta bütün beşeriyet için kurtuluş mümkündür.⁵³

e. Kurban Törenleri

Birûnî Hintlilerin kurban törenlerini kaleme alırken yine öncelikle onların kutsal metinlerinden hareket eder. Buna göre *Vedalar*'da değişik kurban törenleri özellikle de ateş kurbanlarına dair açıklamalar yer alır. Kurban törenlerinden *asvamedha* kurbanı gibi bazıları sadece padişahlar tarafından yapılabilecek kadar ayrıntılı ve masraflıdır. *Asvamedha* töreninde kurban edilecek kısırağın ülkenin her yerinde hiçbir engelle karşılaşmaksızın rahatça otlayabilmesi gerekir. Kralın askerleri bu hayvanı büyük bir özenle korur ve beslenmesi için onu otlığa salar. Brahminler de aynı hayvanı takip ederek, onun dışkısından ateş kurbanı icra ederler. Bu kısrağın dört bir yanını dolaştıktan sonra kurban edilerek padişaha ve Brahminlere yemek yapılır.

Hintlilerin kurban töreninde en önemli unsur ateştir. Ateş safır, temizdir. Tıpkı su gibi içine pis bir madde karıştıgında kirlenir. Bu yüzden alt kast mensuplarının ve yabancıların kirlenmemesi için ateşe yaklaşmasına izin verilmez. Brahminler ateşe yağ, buğday, arpa ve pirinç gibi ürünler sunarlar. Ateşe takdime esnasında Brahmin, Vedalardan bazı ilahileri okur. Ateşte yakılan şeyler gökteki semavi varlıklar olan ve ateşin zaten kendi ağzından çıktığı varsayılan *devalara* gider.⁵⁴

f. Kutsal Mekânları Ziyaret

Birûnî, Hintlilerin kutsal mekânları ziyaret anlayışının İslam'ın hac ibadeti gibi zorunlu olmadığını vurgular. Kutsal mekânları ziyaret gönüllü bir uygulamadır ve kişiye birtakım sevaplar kazandırır. Bu çerçevede kutsal kabul ettikleri bir tapınağı veya putu, günahlardan arındırıcı olduğunu düşündükleri kutsal nehirleri ziyaret ederler. Tapınağı veya putu ziyaret eden kimse bahçede veya putun önünde yere

53 el-Birûnî, *Tahkik*, s. 75-78; *India*, I/99-102; *Hindistan*, s. 59-62.

54 Birûnî ateşin kayboluşu ve yeniden bulunmasına dair Hint efsanelerini de bu çerçevede kaleme almıştır. el-Birûnî, *Tahkik*, s. 459-460; *India*, II/139-141; *Hindistan*, s. 381-382.

kapamır, değişik ürünler sunar ve dualar eder. Kutsal nehri ziyaret edenler de nehirde yıkanır. Tapınak veya nehir etrafında yaşamlarını sürdüren beklelere veya diğer insanlara sadaka verirler. Bu ziyaret esnasında oruç tutarlar ve başlarını kazırlar.

Birûnî Hintlilerin kutsal kabul ettiği dağlar, göller ve onlardan doğan nehirler hakkında *Vayu Purana* ve *Matsya Purana*'dan bazı bölümleri aktarır. Buna göre Hintliler Meru'nun etrafındaki soğuk dağları kutsal kabul ederler. Kailasa dağı bunlardan en meşhurdur. Bu dağ, birçok göle ev sahipliği yapar ve yine birçok akarsuyun kaynağıdır. Kendini dini hayata adayan bazı münzeviler bu göllerin ve nehirlerin kenarında yaşar. Bu akarsulardan en meşhuru ise Ganj nehridir. Onun suyu kutsal ve temiz kabul edilir. Hintliler bu nehri ziyaret ederek yıkanır ve günahlardan arındıklarını düşünürler.

Hintliler bir yeri kutsal kabul ederlerse, oraya yıkanmak için havuzlar veya göletler yaparlar. Birûnî, onların bu yapıları büyük bir ustalıklarla inşa ettiğini ve Müslümanların bu yapıları görse hayretler içerisinde kalacağını ifade etmektedir. Havuzların biçimlerini tasarlarırken, kullanılan taşları maharetle işlerken Hintlilerin ne kadar başarılı olduğunu hayranlıkla anlatır. Merdivenlerin havuza inip çıkarken insanların birbirine engel olmayacak bir şekilde tasarlandığını vurgulamaktadır. Hint inancında bazı yerlerdeki havuzlar diğerlerinden daha kutsal kabul edilir. Mesela Multan'daki havuza bütün Hintliler gidip yıkanmak ister.

Hintlilerin en kutsal kabul ettiği mekânlardan birisi Banares'tir. Birûnî Hintlilerin Banares şehrini Müslümanların Mekke şehrine benzetir. Tıpkı Müslümanların Kabe'de sık sık ibadet etmek için Mekke'de yaşamayı arzulaması gibi Hintliler de Ganj nehrinde sık sık yıkanmak için Banares'te yaşamak isterler. Buna imkânları olmayanlar da orayı sıkça ziyaret etmeye çalışırlar. Burada ölenlerin akıbetinin iyi olacağına inanırlar. Cinayet işleyen bir kişinin suçunun dahi Banares'in ziyaret edilmesiyle affolunabileceğine inanırlar. Banares'in yanı sıra Pukara kasabası, Kurukşetra olarak bilinen Taneşar, çokça Brahminin yaşadığı Mathura beldesi, meşhur bir putun bulunduğu Multan sıkça ziyaret edilen yerlerin başında gelmektedir.⁵⁵

g. Ölülere Yakma Gelenekleri

Birûnî Hintlilerin ölülere yakma geleneğine geçmeden önce eski dönemlerde ölülere nasıl ortadan kaldırıldığı hakkında kısa bir bilgi verir. Buna göre eskiden

55 el-Birûnî, *Tahkik*, s. 461-466; *India*, II/142-148; *Hindistan*, s. 383-386.

cesetler üzerlerine hiçbir şey örtülmeden açık havaya bırakılırdı. Ölümçül hastalığa yakalananlar da dağlara çıkarılıp bırakılır; eğer ölürlerse kaderlerine terk edilirler, iyileşirlerse de evlerine dönerlerdi.⁵⁶Daha sonra dağ başlarına ölülerin konulabileceği pencereleri açık, üstü kapalı yapılar inşa edilmiştir. Uzun bir süre bu geleneği sürdüren Hintlilere, Narayana ölülerini ateşe sunarak yakmalarını emretmiştir. Bu sayede ölüden geriye kir, yağ, koku vs. kalmamakta, onların hepsi ortadan kaybolmaktadır.

Hintlilere göre, insanda onu “insan” yapan bir öz/cevher vardır. Bedenin diğer cismanî unsurları dağılıp kendi ana maddelerine döndüğünde bu öz de özgürlüğünü kazanır. Hintliler ölümsüz ruhun Tanrı’ya dönüşünün bir kısmının Güneş ışığı vasıtasıyla, bir kısmının da ateş aleviyle gerçekleşeceğini söyler. Zira “ateş ve güneşin ışınlarından başka ruhu Tanrı katına çıkararak başka bir yol yoktur.”⁵⁷ Birûnî ölülerin yakılışını şöyle anlatır:

“Hintliler, ölünün bedenini, varislerinin yıkamalarını, güzel kokular sürmelerini ve bir kefene sarmalarını; sonra gücüne göre sandal veya elde edebildiği başka odunlarla cesedini yakmasını ister. Yanmış kemiklerden bir kısmını götürerek Ganj nehrine atar. Ganj’in suları Sagara’nın çocuklarının yanmış kemikleri üzerinden akarak onları cehennemden kurtarıp cennete koyduğu gibi, bu kemikler üzerinden de aksın ve onları cennete götürsün. Kalan küllerini de buraya veya diğer nehirlerle atar. Ölünün yakıldığı yer, onun kabri addedilir. Üzerine türbe gibi bina yapılır. Ölüyü yıkayan ve yakan kimse, kendini ve elbiselerini iki gün yıkar. Zira ölü necistir. Üç yaşından küçük olan çocuklar yakılmaz. Ölüyü yakmaktan aciz olanlar ise onu sahraya bırakır veya akan suya atarlar.”⁵⁸

h. Dinî Bayramları

Birûnî’nin dikkat çektiği üzere Hindularda kutsal mekânların ziyaret edilmesiyle bayram kutlamaları arasında yakın bir ilişki vardır. Çünkü hem bereket ve sevap kazanmak için yapılan yolculuklara hem de kutlanılan bayramlara *yatra* adı verilir. Birûnî Hint bayramlarının çoğunun sadece kadınlar ve çocuklar tarafından kutlandığını ifade etmekle birlikte bununla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaz. Hintlilerin bayram kutlamaları bölgeden bölgeye farklılık

56 Eski Türkler ve Moğollarda da hastalar ve yaşlılar kendi kaderine terk edilmiştir. Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2002, s. 207-208.

57 el-Birûnî, *Tahkik*, s. 477-478; *India*, II/167-171; *Hindistan*, s. 401-403.

58 el-Birûnî, *Hindistan*, s. 403.

arz etmektedir. Bayramların kutlanma sebebi olarak bazen savaşlarda kazanılan bir zafer veya dini bir olay karşımıza çıkmaktadır. Bayram günleri genellikle ayın aldığı şekillere göre belirlenmiştir.

Bîrûnî Hint bayramlarının kutlanış dönemi, biçimi, sebebi ve önemine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunur. Mesela Keşmir halkı baharın başlangıcında (Caitra ayının ikinci günü) bütün dünyaya hâkim olan hükümdarları Mattay'ın Türklere galip gelmesini kutlar. Bîrûnî, Keşmir halkının kendilerinden başka millet ve kendi topraklarından başka yerleri tanımadıkları için dünyanın kendilerinden ibaret olduğunu varsaydıkları yönünde bir eleştiri ortaya koyar. Baharın ilk dolunayında kadınlara özgü bir bayram vardır. Bu bayramda kadınlar süslenirler ve kocalarından çeşitli hediyeler isterler. Takip eden ayın üçüncü günü de yine kadınlar temizlenip, süslenirler ve Tanrıça Gauri'nin⁵⁹ adını anarak onun putunun etrafında mumlar yakarlar ve güzel kokulu buhurlar sunarlar.

Mayıs-Haziran ayına tekabül eden ayın hilali gözüktüğünde bereket getirmesi için yetişen ilk ürünleri suya takdim ederler. Aynı ayın dolunayı yine kadınlara özgü bir bayramdır. Sonraki ay evdeki mutfak araç gereçleri temizlenir veya yenilenir. Temmuz-Ağustos'a denk gelen *Svarana* ayının 23. gününde kudretli hükümdar Aşoka adına eğlenceli kutlamalar yapılır. Sonraki ayın sekizinci gününde çocuklara çeşitli hastalıklardan korunmaları için yeni yetişmiş hububatlar yedirilir. On birinci gününde ise bir kısmı safranla boyanan ve Parvati adı verilen örme ip Vasudeva heykelinin boynuna asılır ve kutlamalar yapılır. Bîrûnî, günümüzde Hinduların en popüler bayramlarından birisi kabul edilen ve Ekim-Kasım ayına denk gelen Divali'yi şöyle anlatır:

“Güneş ve Ay'ın Terazi burcunda olduğu *Kārttika* ayının ilk günü *Dibālī* denir. Bugünde insanlar yıkanır, yeni elbiselerini giyer, ziynetlerini takınırlar. Birbirlerine tembul yaprakları ve fülful (karabiber) hediye ederler. Dua etmek ve sadaka dağıtmak için tapınaklara giderler ve öğle vaktine kadar orada kalırlar. Bugünün gecesinde ise her tarafta mumlar yakılır, hatta bu mumların çokluğundan gökyüzü aydınlanır. Bu bayramın sebebi; Vâsudeva'nın eşi Lakshmi'nin yerin yedi kat altında hapsedilmiş olan Virocana oğlu Bali ile buluşması ve onu yeryüzüne çıkarmasıdır. Bundan dolayı bugüne Balirâjya yani Bali'nin padişah olduğu gün denir. Hintliler

59 Tanrıça Gauri, Durga, Parvati ve Kali başta olmak üzere birçok formda görünen ana tanrıçadır. O, iyi insanları korurken kötü eylemde bulunanları cezalandırır. Manevi arayış içerisinde olanları aydınlatır ve kurtuluşa ulaştırarak yeniden doğuş korkusunu ortadan kaldırır. Dört kolu vardır ve aslan, kaplan ya da boğa başlıca binekleridir.

bu olayın mutlak iyiliğin hâkim olduğu Kritayuga döneminde meydana geldiğini düşünür ve bu bayramı o günün anısına kutlar.”⁶⁰

Hintliler, aralık-ocak ayına denk gelen *Pausha* ayında tatlılar yapar, hep birlikte yerler ve komşulara dağıtırlar. Yine bu ayın sekizinci gününde Brahminlere yemek ikram ederler ve yirmi üçüncü gününde bolca turp yerler. Takip eden *Magha* (ocak-şubat) ayında kadınlar Gauri putunun önüne kokular ve yemekler takdim ederler. Ayın son günü bütün Hintliler şafak vakti suya girerler ve yedi kez dalıp çıkarlar. Bu ayın dolunay gününe *camaha* denilir ve yüksek yerlerde ateşler yakılır.⁶¹ Bîrûnî şubat-marta denk gelen *Phalguna* ayının dolunayında kutlanan günümüzün bir diğer popüler Hindu bayramı olan Holi için şu ifadeleri kullanır: “*Bu ayın dolunay günü ise kadınlar bayramı vardır. Odâd veya dhola (dola) denilen bu bayram gününde câmâha bayramında ateş yakılan yerlere nisbetle daha alçak tepelere ateşler yakılır ve o ateşlerin külleri yerleşim merkezlerinin dışına atılır.*”⁶² Bîrûnî, böylelikle, Hintlilerin bayramlarını ve değişik kutlamalarını kronolojik sıra içerisinde sistematik biçimde sunmuştur.

Sonuç

Bîrûnî, Türk-İslam düşünce tarihinin en önemli bilim adamlarından birisi kabul edilir. Çocukluğundan beri ilmi konulara meraklı olan Bîrûnî bu merakını bütün hayatı boyunca sürdürmüştür. O hem sosyal hem de fen bilimlerinin değişik alanlarında araştırmalar yapmış, kitaplar yazmıştır. Bîrûnî kaderin bir yönlendirmesi olarak Gazne sarayına geldiğinde Hintli savaş esirleriyle karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sayesinde oluşan ilgiyle uçsuz bucaksız Hint kültürünü öğrenmeye, araştırmaya koyulmuştur. Gazneli Mahmut’un Hindistan seferlerine katılarak Hintlilerin dillerini, dinlerini, geleneklerini, sanatlarını ve bilimlerini özverili biçimde çalışmıştır. Bu konuda karşısına çıkan zorlukların hiçbirisinden yılmamış ve mevcut imkanlar ölçüsünde en iyisini yapmaya gayret sarf etmiştir. Böylelikle bu alanda çalışacak olanlara örnek olmuş ve zorlukların nasıl aşılabileceği konusunda rehberlik etmiştir.

Bîrûnî bilimsel araştırmalarını yaparken asla kişisel çıkarlarını ön planda tutmamıştır. Zaten Hint kültürüyle ilgili araştırmalarına başlamasının nedenlerinden birisi mevcut kitaplardaki eksik, yanlış ve taraflı bilgilerdir. Üstadım dediği kişiler onu tarafsız bilimsel çalışma yapmaya teşvik etmiştir. Bu manada “ötekine düşmanca

60 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 412.

61 Bayramlar ve kutlamalarla ilgili açıklamalar için bkz., el-Bîrûnî, *Tahkîk*, s. 486-492; *India*, II/178-184; *Hindistan*, s. 409-413.

62 el-Bîrûnî, *Hindistan*, s. 413.

yaklaşımı” şiddetle eleştirmiştir. “Öteki”nin, inançlı bir Müslüman’a göre, bazı yanlış inanış ve düşüncelere sahip olması onların küçümsenmesini gerektirmez. Bîrûnî Hintlileri anlamak ve anlatmak için onların kutsal kitaplarını okumuş, din adamlarından dersler almış, gözlemler yapmıştır. Onların kutsal kitaplarından doğrudan alıntılar yapmayı, Müslüman bir bilim adamı olarak, bir sorun olarak görmemiştir. Böyle bir yaklaşım Hintlilerin inançlarının doğruluğunu onayladığı anlamına gelmez. Sadece onların neye inandıklarının açık ve seçik anlaşılması için böyle bir metodu tercih etmiştir. Çalışmalarında önyargıdan ve delile dayanmayan söylemlerden uzak durmuş; bilmediği ve görmediği şeyleri açık bir dille ifade etmiştir.

Bîrûnî kaleme aldığı eserlerde, özellikle de *Tahkik*’te Hintlilerin dini inanış ve uygulamalarına dair hemen hemen her konuyu izah etmeye çalışmıştır. Onların başta Tanrı inancı olmak üzere, kast sistemini, kurtuluş anlayışını, ölüleri yakma törenini, kutsal mekânları ziyaret edişlerini ve dini bayramlarını ayrıntılı biçimde kayda geçirmiştir. Bîrûnî’nin kitabında verdiği bilgiler günümüzde dahi önemli bir referans kaynağı kabul edilmektedir. Onun Hint inanış ve uygulamalarını anlatırken kullandığı karşılaştırma metodu konunun net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Karşılaştırmayı bazen aydın-avam ayrımında olduğu gibi Hint kültürü içerisindeki iki yaklaşım üzerinden bazen de kast sistemi gibi aynı inanış veya uygulamanın farklı kültürlerdeki yansımaları üzerinden yapmaktadır. Böylece hem Hint kültürünün derinlemesine anlaşılmasını hem de değişik kültürler arasında doğal olarak bir ilişki kurulmasını sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Arslan, Hammet, "Editörden", *Milel & Nihal, (El Bîrûnî Özel Sayısı)*, C 10, S. 3, 2013, s. 5-8.
- Aşırov, Tahir, "Bîrûnî'ye Göre Hıristiyanlık", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 111-147.
- Ataman, Kemal, "İslam Düşüncesinde 'Öteki'ni Anlama: Bîrûnî Örneği", *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 201-223.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Ankara 1963.
- Basham, Arthur Llewellyn, *The Origin and Development of Classical Hinduism*, Oxford University Press, Oxford 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, (I-III), Ankara 1946.
- Bhagavadgita*, çev. Sevda Çalışkan, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Chatterji, Suniti Kumar, "Al-Bîrûnî and Sanskrit", *Al-Bîrûnî's Commemoration Volume*, Calcutta 1951.
- el-Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Alberuni's India*, I-II, Ed. Edward C. Sachau, Delhi 2007.
- _____, *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. K. Burslan, yay. haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. XXII-XXIII.
- _____, *El-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûni'l-Haliye*, çev. E. Sachau, Leipzig 1923.
- _____, *el-Kanûnu'l-Mes'udî*, Haydarâbad 1954-1956.
- _____, *Fihrist*, Bibliotheed Leiden, No. 133.
- _____, *Kûtâbu Batenceli'l-Hindî*, Köprülü Kütüphanesi, 1589 no, 412a-419a.
- _____, *Kûtâbu'l-Cemâhîr fi Ma'rifeti'l-Cevâhîr*, Haydarabad 1936.
- _____, *Kûtâbu's-Saydala fi't-Tıbb Mukaddimesi*, çev. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1937.
- _____, *Kûtâbu't-Tahkîk mâ li'l-Hind min Makûletin Makbûletin fi'l-Akl ev Merzûle*, Dâiratu'l-Maarifi'l-Osmâniyye, Haydarâbad 1958.
- _____, *Maziden Kalanlar*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Tahdûdu Nihâyâtî'l-Emâkin litashîhi Mesâfâtî'l-Mesâkin*, neşr. M. Tavit Tanci, Ankara 1962.

Günay, Nasuh, “Bîrûnî'nin Dinler Tarihi'ne Katkısı”, *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 85-110.

İlhan, Mehmet ve Hammet Arslan, “Bîrûnî'nin “Kitâbu Batenceli'l- Hindî” İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?”, *Milel ve Nihal*, C. 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 25-84.

Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim, İstanbul 1996.

Pope, Arthur Upham, “Al-Bîrûnî as a Thinker”, *Al-Bîrûnî's Commemoration Volume*, Calcutta 1951, s. 281.

Rîgveda Brahmanas: The Aitareya and Kaushîtaki Brahmanas of the Rîgveda, Trans. by, A. B. Keith, Motilal Banarsidass, Delhi 1998.

Rig-Veda Sanhita: A Collection of Ancient Hindu Hymns, (I-VI), Trans. by, H. H. Wilson, N. Trübner and Co., London 1866-1888.

Ritter, Hellmut, “al-Bîrûnî's übersetzung des Yoga-Sûtra des Patañjali”, *Oriens*, Vol. 9, No. 2 (Dec. 31, 1956), s. 165-200.

Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2002.

Samkhyakarika of Isvarakrsna, Trans. by, Swami Virupakshananda, Sri Ramakrishna Math Publications, Madras 1995.

Sarton, George, *Introduction to the History of Science*, Baltimore 1953.

Sayılı, Aydın, “Bîrûnî”, *Belleten*, Ankara 1959, C XII, s. 49-52.

Togan, Zeki Velidi, “Bîrûnî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1962, C II, s. 635-636.

_____, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970.

Tümer, Günay, “Bîrûnî”, *DİA*, İstanbul 1992, C VI, s. 206-215.

_____, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991.

Vişnuapuranam, Trans. by, H. H. Wilson, Ed. By Manmatha Nath Dutt, Elysium Press, Calcutta 1896.

Yitik, Ali İhsan, “Bîrûnî ve Tahkiku Ma Li'l-Hind İsimli Eseri”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-VII*, TÜDTAD Yayınları, Ankara 2010, s. 217-224.

_____, “Sunuş”, el-Bîrûnî, *Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. K. Burslan, yay. haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. XVII-XIX.

_____, “Bîrûnî'nin Kaleminden Hinduizm”, *Milel ve Nihal*, C 10, S. 3, Eylül-Aralık, İstanbul 2013, s. 149-200.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “el-Bîrûnî Hatıra Kitabı”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1956, III/283.